

door dr. M. van Hulten

dr. M. van Hulten is 'senior-advisor to the Administrator UNDP', wat inhoudt dat hij op verschillende wijzen assisteert in problemen op het terrein van ontwikkeling in de Derde Wereld.

De last van de christen-democratie

De christen-democratie draagt een zware last mee. De last van een Duarte in El Salvador, van christen-falangisten in Libanon en van christen-broeders-strijders van rooms-katholieke en protestantse komaf in Noord-Ierland.

Het CDA in Nederland kan terecht zeggen dat het met al die christelijke partijformaties niet meer dan het etiket gemeen heeft. Maar gaat dat ook dichter bij huis op voor de Europese samenwerking met een CSU van Strauss in Beieren en met de schandalenrijke Democrazia Cristiana in Italië?

Je toch op de naam van Christen-Democraten blijven verenigen in één politieke partij getuigt van lef hebben. Ik heb dat lef niet meer, met name omdat ik vind dat het woord 'christen' niet belast mag worden op de wijze waarop dat nu gebeurt.

Op verzoek van de redactie schrijf ik – als iemand die een van de confessionele partijen verlaten heeft (de KVP in 1968) – over confessionele partijvorming en over mijn motieven om van partij te veranderen. Het tweede ligt daarbij duidelijk in het verlengde van het eerste. Waarbij nog komt dat ik inmiddels ook de PPR de

rug heb toegekeerd (dec. 1981) en met een toenemend aantal andere politiek geïnteresseerden en voorheen politiek actieven de partijloosheid gekozen heb, zonder de geringste neiging te vertonen terug te keren naar het eerste honk. En ook dat hangt dan weer samen met mijn gedachten over confessionele partijvorming.

CDA – een realiteit

De gemakkelijkste manier om het CDA als politiek verschijnsel te benaderen is de constatering dat die partij er is, een derde deel van de kiezers weet te boeien en daarmee een belangrijke factor is in de politieke besluitvorming in Nederland. Dat het kiezerscorps van het CDA vergrijst, dat ook het CDA bij de jongste Statenverkiezing zo'n 350.000 kiezers verloor (vergeleken met en de Kamerverkiezingen 1981 en de Statenverkiezingen 1978) en dat het kennelijk ook niet in staat is de een-derde niet-stemmers aan te trekken, zijn niet onbelangrijke terzijdes,

maar poetsen de realiteit van het CDA als motief voor zijn voortbestaan niet weg. Maar nogmaals, dit is de gemakkelijkste benadering van de grondslag van het CDA. Die kiest ook het CDA niet.

CDA – een partij van gedoopten

Een tweede benadering is formeel onjuist maar – naar ik op goede gronden vermoed – materieel een feit. Confessionele partijvorming verenigt confessionele mensen, gedoopten. Kijkt daarmee als het ware achterom naar het verleden van zijn aanhangers. Formeel staat het CDA weliswaar open voor iedere Nederlandse staatsburger, feitelijk zijn mensen zonder kerkelijke achtergrond er geen lid van. Onder de prominenten weet ik er althans geeneen en ik denk dat het partijbureau grote moeite zou hebben om uit het ledenbestand aan te tonen dat het CDA ook maar enigszins de samenstelling van de Nederlandse bevolking weerspiegelt voor wat betreft haar levensbeschouwelijke achtergrond. (Voor de slechte lezer voeg ik toe dat ik niet denk dat het CDA kerkelijke en kerkse mensen verenigt. Ik schreef alleen over hun herkomst. Evenmin stel ik dat *alle* gedoopten politiek confessioneel georganiseerd zijn. Zelfs zeer velen niet, die kiezen op politieke gronden voor andere partijen.)

Ik denk dat deze 'blikrichting' van zeer veel betekenis is voor het CDA. Politiek immers is steeds opnieuw kiezen. Het maken van keuzes heeft uiteraard te maken met iemands herkomst. De waarden en normen van waaruit men kiest zijn dikwijls door de herkomst bepaald. Maar kiezen heeft ook of zelfs bij uitstek zeer veel te maken met de toekomst. Welk schijnsel aan de horizon zou men als vol licht willen zien? Welke toekomstverwachting wil men bewaarheid zien? Dat heeft weinig met de kerkelijke herkomst te maken en zeer veel met de situatie waarin men maatschappelijk verkeert en

met het oog dat men heeft voor de vele onrechtvaardigheden in onze maatschappij. Gaat het voor die toekomst meer om het 'halen, hebben en houden' en het individuele eigenbelang (conservatief) of staat het 'eerlijk delen van werk, inkomen, macht' en de onderlinge solidariteit binnen onze eigen maatschappij en met de rest van de wereld (progressief) meer voorop?

Naar mijn mening is dat verschil in toekomstgerichte mentaliteit belangrijker als grondslag voor partijpolitieke scheidslijnen dan het al of niet een kerkelijk verleden hebben.

De confessionele partijvorming nu houdt mensen bijeen (gedoopten) die in hun politiek-programmatische gerichtheid (progressieven en conservatieven) niet bijeen horen.

Dit bijeenhouden kan positief bezien worden. Dat deed o.a. Schmelzer reeds in een ver verleden (De Tijd, 22 juli 1967) toen de KVP opriep zich te bezinnen 'hoe we het beste die krachten kunnen bundelen die wezenlijk bijeen horen, nl. de christelijk geïnspireerde krachten die bereid zijn een echte volkspartij te zijn, die over alle mogelijke grenzen heen, werkelijk burgers uit alle lagen en groepen van de bevolking kan aanspreken'.

Toen al was duidelijk – en werd door Schmelzer ook duidelijk gezegd – dat de 'behouders' en de 'veranderaars' christelijk geïnspireerd de tussen hen bestaande politieke verschillen te boven moesten komen en bijeen moesten blijven. Dat staat ook nu nog in de 'Toelichting op het program van uitgangspunten' (1981): 'Daarom brengt het CDA in zijn naam en grondslag tot uitdrukking dat het mensen wil verenigen die willen luisteren naar de oproep vanuit de Heilige Schrift voor het politieke leven . . .'

Zij die niet willen luisteren naar deze oproep vanuit de Heilige Schrift worden niet geweerd. Het CDA zegt uitdrukkelijk dat het 'zich richt zonder onderscheid tot de

gehele Nederlandse bevolking'. Echter het eerste punt in zijn 'Program van Uitgangspunten': 'Het CDA *aanvaardt* het Bijbels getuigenis van Gods beloften, daden en geboden als van *beslissende* betekenis voor mens, maatschappij en overheid. Het CDA *richt zich naar* dat getuigenis met de intentie steeds te zoeken naar de betekenis van het Evangelie voor het politieke handelen' (cursivering vH), dit eerste punt nu kan bij mij niet het gevoel en begrip wegnemen dat toch alleen maar mensen met een confessionele achtergrond zich bij het CDA thuis zullen voelen en dat die confessionele achtergrond vervolgens gebruikt wordt om politiek relevante verschillen tussen mensen weg te poetsen. In wezen is er tussen Schmelzer in 1967 en het CDA in 1981 niets veranderd.

CDA – machtsfactor in het midden

Maar niet alleen houdt confessionele partijvorming ten onrechte mensen bijeen die onderling programmatisch verschillen, het belemmert ook de politieke hergroepering van conservatieven en progressieven. Conservatieven bevinden zich binnen en buiten het CDA. Progressieven evenzeer. Die conservatieven ontmoeten elkaar pas in de praktische politiek als hun partijen samen gaan in een centrum-rechtse coalitie. De progressieven vormen hiervan het spiegelbeeld, die ontmoeten elkaar pas in een centrum-linkse coalitie. Voor het CDA als machtsfactor is dit van uitermate groot belang. Hierdoor immers kan het CDA 'zonder te buigen naar links of naar rechts' steeds meeregeren in welke combinatie dan ook. Wat mij tegen de borst stuit is dat om deze politieke machtspositie te kunnen bezetten zo ongegeneerd het woord 'christen' wordt ingezet. (Het is neem ik aan duidelijk dat het door Wiegel veelvuldig gepropageerde 'nationale kabinet' voor het CDA rampzalig zou zijn. Binnen dat kabinet zouden conservatieven en progressieven tot hergroepering komen en het CDA overbodig maken.)

Iedere partij die beoogt het midden van het politieke veld te bezetten weet daarmee automatisch deel te krijgen aan de machtsvorming. Deze poging kan gebaseerd zijn op pragmatisme en op het bieden van redelijke alternatieven. Het CDA baseert het op 'christen' zijn van zijn aanhangers. Ook al heb ik niet erg veel politiek vertrouwen in de door D'66 aangedragen beleidskeuzen, toch moet die partij in tegenstelling tot het CDA nagegeven worden dat haar aanwezigheid in het politieke midden tenminste op politieke gronden wordt waargemaakt. Het CDA-fundament is in wezen a-politiek want kerkelijk, hetgeen zich manifesteert in het opnemen in zijn naam van het woord 'christen'.

Het CDA schiep daarmee ook zelf de noodzaak voor het ontstaan van een niet-confessionele middenpartij, D'66. Niet-confessionelen maar in alle opzichten politiek gematigden konden in Nederland nergens terecht. Zij moesten wel uitwijken naar de linkse PvdA of de rechtse VVD als ze er geen zin in hadden vanwege hun centrumpositie in de Nederlandse politiek dan maar op een confessionele partij als het CDA te stemmen. D'66 heeft dat dilemma opgelost.

Een christen-democratisch of een middenpartij program?

In het slotwoord van het 'Program van Uitgangspunten van het Christen Democratisch Appèl' wordt nog eens gezegd dat het program 'een antwoord wil geven op de oproep vanuit het Evangelie voor het politiek handelen'. Daarom wil het CDA zich inzetten 'voor een (wereld)samenleving die herkenbaar is aan een oriëntatie op gerechtigheid, op gespreide verantwoordelijkheid, op solidariteit en op rentmeesterschap'.

Toen ik zover was had ik 20 pagina's program ingedeeld volgens deze vier hoofdthema's gelezen. En mij verbaasd. En toen het slotwoord dit nog weer eens

zo uitdrukkelijk zei, mij afgevraagd: Waarom moet dit program zo uitdrukkelijk vanuit het Evangelie gelegitimeerd worden? Waarom moet deze partij zo nadrukkelijk in haar naam het woord 'christen' opnemen? Hadden anderen, evenzo praktisch denkende politici (het program spreekt ook van 'een begaanbare weg') zonder al te veel politiek-theoretische bagage van socialistische of liberale snit, niet net zo een program kunnen schrijven zonder gebruik van woorden als Bijbel, Evangelie, God en christen? Met andere woorden: is het program afgezien van deze woorden iets anders dan het redelijk alternatief van D'66? En is dan het gebruik van het woord 'christen' in de naam alleen een lokmiddel om kiezers te behouden en te krijgen die dit woord vertrouwd en vertrouwenwekkend in de oren klinkt? Kort en duidelijk: een reclame-middel?

Laten we om op deze vraag een antwoord te vinden er het program zelf eens op na lopen.

In hoofdstuk II waar de 'sleutelkwesies voor de jaren tachtig' worden opgesomd, komt geen van deze confessionele begrippen voor.

In de hoofdstukken III t/m VI waarin achtereenvolgens de Gerechtigheid, Gespreide Verantwoordelijkheid, Solidariteit en Rentmeesterschap aan de orde komen, lezen we weliswaar uitdrukkingen als 'wij beschouwen het leven als een gave van God' (p. 17), 'mensen zijn geschapen naar het beeld van God' (p. 21), 'de mens is . . . Gods medearbeider in Zijn Schepping' (p. 22), 'de schepping is ons mensen in beheer gegeven . . . zo . . . dat God zelf, toen hij er naar keek, zeggen kon dat het goed was' (p. 31), maar we kunnen die uitdrukkingen of zinswendingen moeilijk als politieke uitspraken zien (het CDA overigens vermoedelijk ook niet). Ze zijn in elk geval in hun context politiek ook niet nodig.

Slechts tweemaal, in tegenstelling tot de reeds gegeven vier citaten, kan ik een diepere zin verstaan, namelijk daar waar de overheid gekarakteriseerd wordt als 'dienaressen Gods, dat wil zeggen dienaressen van de bedoelingen van God met deze wereld . . .' (p. 16). Een opvatting over de staatsmacht die niet-CDA'ers in de regel niet zullen kunnen onderschrijven.

De tweede maal frappeert de vraag (p. 20): 'Hoe is het metterdaad inzetten van deze wapens (bedoeld zijn massale vernietigingswapens, vH) te verenigen met het gestalte geven aan de boodschap van het Evangelie in een wereld van recht, verdraagzaamheid en vrede?' Je denkt dan: nu komt de beslissende keus, nu zal blijken dat de radicaliteit van het Evangelie toch tenminste één keer toeslaat in dit program en dat niet voor niets deze partij het begrip 'christen' in haar naam meevoert en in groot godsvertrouwen iets godsonmogelijks zal afwijzen. Maar nee, zij het pas na wat tussenoverwegingen waaraan niets menselijks vreemd is, komt toch ook hier alleen een redenering op tafel die ook anderen, zonder beroep op het Evangelie, hadden kunnen neerschrijven. Zegt het CDA uiteindelijk: wij zullen een effectieve en geloofwaardige defensie moeten organiseren (p. 21), de VVD heeft het in haar program 1981-85 ook over 'een geloofwaardige defensie' (p. 47), waarbij dan geloof in beide programma's niets met het christelijke geloof heeft te maken.

Bij een derde 'confessionele' opmerking heb ik wat getwijfeld. In de paragraaf 'Vorming tot verantwoordelijkheid' is sprake van de bijbelse opdracht tot het dragen van verantwoordelijkheid en wordt vervolgens gesteld dat het onderwijs het niet kan stellen zonder een levensbeschouwelijk fundament. Maar dit is zo algemeen aangegeven dat het eigenlijk toch niet meer gezien kan worden in het kader van de 'confessionele begrippen'.

Daarmee hebben we dan alles gehad. Waarlijk geen overmatig beroep op het confessionalisme als dat tot welgeteld zeven zinsneden beperkt blijft. Versta mij goed: ik waardeer dit zeer, maar meen daarom des te meer gerechtigd te zijn negatief te antwoorden op de eerder door mij gestelde vragen. Het program wordt niet vanuit het Evangelie gelegitimeerd, het is niet meer dan een keurig middenpartij program en naar mijn smaak rechtvaardigt het program dan ook niet het gebruik van het woord 'christen' in de naam van de partij. Dat woord heeft inderdaad geen andere functie meer dan kiezers vast te houden of aan te trekken die anders hun politiek gerichte voorkeur wellicht in conservatieve of progressieve richting zouden waar maken door op zo'n partij te stemmen, maar die nu op dit hun vertrouwde etiket afgaan.

Uit het voorgaande zal duidelijk geworden zijn wat althans enkele van de motieven waren om de KVP te verlaten.

1. Het is onjuist om je als partij of om je politiek beleid af te dekken met woorden als christen of christelijk. Geen partij en geen beleid kan aan de hoge eisen die deze woorden stellen voldoen.
2. Het is onjuist om het christendom te gebruiken om mensen bijeen te houden die het onderling politiek oneens zijn en ze een symbiose te laten aangaan op deze niet-politieke noemer van hun christen-zijn.
3. Het is even onjuist om mensen uiteen te houden met behulp van het christendom die het politiek wel met elkaar eens zijn, en daarmee een politieke hergroepering in progressieve en conservatieve zin tegen te houden.

Toen Jacques Aarden op 29 februari 1968 de KVP-fractie verliet zei hij terecht tot zijn mede-kamerleden: 'Er zou mij iets aan gelegen zijn, als wij het woord 'chris-

telijk' als onderscheidend in de politiek eens minder gingen gebruiken. Het wordt kwetsend, als wij Christus en christelijk te pas en te onpas met politiek en praktisch politieke zaken in verband brengen . . . Als ik dat woord gebruik, dan betekent het dat . . . de christelijke inspiratie een onmisbare bron is van politiek denken en handelen, maar niet een beginsel, waarmede organisaties zijn bepaald, waarmede een fractie is bepaald, waarmede politieke gelijkgezindheid is bepaald'. Met die woorden was ik het toen – en ben ik het nu nog – geheel eens.

Progressieve en confessionele concentratie

De confessionele partijen slaagden sinds het midden der zestiger jaren in een samenbundeling van hun krachten, waar de progressieven – ondanks een voorsprong rond 1970 – het lieten afweten. Ik denk dat deze tegengestelde ontwikkeling voor de Nederlandse politiek van zeer veel betekenis is geweest. Na 1975 zou het politieke strijdtoneel er geheel anders hebben uitgezien als PvdA, PPR en D'66 wel een nieuwe PVP of PAK (Progressieve Volks Partij of Progressief Akkoord) gevormd zouden hebben die er wel in geslaagd was de progressief gerichte centrumkiezers aan te trekken. Dat dit niet gebeurde is een strategische fout van historische betekenis. Het 'samen uit, samen thuis' van Schmelzer, Biesheuvel en Mellema groeide langzaam maar zeker verder naar het CDA van nu. Dat deze groei kon slagen is zeker mede te danken (of te wijten zullen anderen zeggen) aan het uittreden van een groot deel van de Christen-Radicalen. Vooral de ARP, maar ook de KVP vervlakte er dusdanig door dat versmelting van de drie grote confessionele partijen mogelijk werd. Te meer omdat in de jaren na het uittreden van de eerste golf van christen-radicalen die de PPR stichtten er voortdurend kleinere erupties plaats vonden die EPV'ers, NBBA'ers en mensen als Bas de Gaay Fortman, Boersma,

Goudzwaard en anderen deden vertrekken.

Het kabinet-Den Uyl, waar de CHU niet in vertegenwoordigd was, vormde geen beletsel voor het samensmelten van de drie grote confessionele partijen tot één CDA. De AR-radicalen die in 1968 niet mee wilden vertrekken naar de PPR slaagden er evenmin in hun partij als 'Evangelisch-radicaal' buiten de kleurloze smeltkroes te houden. (Ik zou het overigens zeer betreurd hebben als naast elkaar een progressieve en een conservatieve confessionele partij ontstaan zouden zijn. Kiezers zou zo'n progressieve confessionele partij wel halen, maar het misbruik van het woord 'christen' in de politiek zou nog schrijnender gebleken zijn.)

De progressieve partijen, met name PvdA, PPR en D'66 (en hier en daar de PSP) gingen in de eerste helft der jaren zeventig in vele steden (Utrecht, Hilversum, Eindhoven, Lelystad, enz.) en in enkele provincies (zonder D'66) een of meermaalen samen de verkiezingen in als Progressief Akkoord. Die ontwikkeling zette helaas niet door. D'66 wilde wel, maar stelde op dat moment electoraal niet veel meer voor, de PPR verkoos de zelfstandigheid na het grote verkiezingssucces van 1972 (7 kamerzetels) en de gedachten-spinsels van De Gaay Fortman jr. dat de PPR op weg was 'de vierde stroming' in de Nederlandse politiek te worden. De PvdA stemde tenslotte ook het opgaan in een progressieve volkspartij af, een afwijzing waaraan de opkomst van Nieuw Links en de groei in de richting van een actiep partij naar mijn mening debet zijn. De PPR trok steeds meer weg naar links als concurrent van de linkervleugel van de PvdA en is nu al zover dat ze terecht dikwijls in één adem genoemd wordt als 'klein links' samen met CPN en PSP. Toenemend wantrouwen binnen de PPR ten aanzien van de mogelijkheid van functioneren van de parlementaire democratie,

verwijdert de PPR meer en meer van de bestuursrealiteit.

Helaas koerst de PvdA dezelfde kant op. Redding lijkt nog mogelijk nu de partij in twee verkiezingen binnen een jaar zo is afgestraft door de kiezers dat herbezinning wel moet volgen. D'66 herbevestigt bij herhaling dat het 'op links' wil spelen in de politiek. Voor velen ontbreekt echter in die partij te veel de emotie. De zorg voor de zwaksten in de samenleving is er duidelijk aanwezig, evenals de bereidheid zich daarvoor in te zetten, maar die mentaliteit wordt dermate 'onderkoeld' gebracht dat velen er nauwelijks in kunnen geloven en in elk geval niet het gevoel hebben erin te kunnen leven.

Quo Vadis?

Waarom haal ik heel deze geschiedenis op en schets ik zeer in het kort dit beeld? Omdat ik zelf als partijloze niet weet waarheen te gaan en om mij heen zie dat er velen zijn die net als ik actief zijn geweest 'in de politiek', die zich graag weer in zouden zetten maar geen adres weten waar zich aan te melden.

Klein-links (CPN, PPR, PSP) en klein-rechts (GPV, RPF, SGP) staan te ver van ons vandaan. De VVD is te veel de 'halen, hebben, houden'-partij. Het CDA hebben de meesten van ons onlangs verlaten, sommigen vanwege het onterechte beroep op de confessionaliteit en de tevredenheid – in elk geval aan de top – met de nabijheid van de VVD, anderen omdat het CDA de radicaliteit van het Evangelie onvoldoende waar maakt in zijn program en beleid. Voor beide typen uittreeders biedt het CDA nog steeds geen toekomst. D'66 mist de sociale bewogenheid en de PvdA-organisatie is te ver van de brede werkende massa af komen te staan en is voor nieuwkomers in de regel een zeer ongestuvrij huis.

De karakteriseringingen klinken sommigen allicht te clichématig in de oren. Toch denk ik dat dit ongeveer de beeldvorming

van deze partijen is die het groeiende aantal mensen dat hun politieke partij verlaten heeft, ervan weerhoudt bij een andere partij in te trekken.

Duidelijk is dat alleen maar laten samengaan van de 'linkse' partijen (D'66, PvdA, PPR, PSP, CPN) niet tot een progressieve meerderheid zal leiden. Het kan hoogstens – als alle 5 dat al zouden willen – een zelfversterking via 'sluiten van de rijen' opleveren. Progressieve politiek die werkelijk de uitdagingen van onze tijd tegemoet treedt met nieuwe antwoorden en niet alleen marginaal met banenplannen en begrotingsinkrimpingen en procenten-geknabbel aan lonen en uitkeringen, kan er alleen komen als de linkse partijen open staan naar het centrum. Daar de kiezers halen die ze nodig hebben om aan een meerderheid voor progressief beleid te komen. Maar om die te halen moeten die kiezers wel aangesproken worden op hun wensen en hun ideeën over onze gemeenschappelijke toekomst. Open gooien dus van het 'linkse kamp' en onverschilligen, weifelaars, centrumkiezers en al diegenen die inzien dat traditioneel beleid ons alleen maar verder in de put helpt, naar een nieuwe progressieve partijvorm toetrekken door taboe-doorbrekend programmatisch te gaan werken aan de ramp die zich aan onze wereld dreigt te voltrekken en waarop de tradi-

tionele politieke antwoorden geen vat meer blijken te hebben. Ik doel dan niet in de eerste plaats op de mogelijke ramp van 'de bom' en de militarisering van onze maatschappij in en buiten Nederland, waar steeds naar gekeken wordt als meest bedreigend. Maar veeleer doel ik op de 'vooruitgang' die wij over ons afriepen door het inrichten van een economie gebaseerd op individuele maximalisering van winst, arbeidsverdeling, automatisering, mechanisering, motorisering, schaalvergroting en commercialisering. De groeiende armoede hier bij ons, maar meer nog in de rest van de wereld is er niet bij toeval. Zij is opgeroepen door onze zogenaamde vooruitgang. Een ontwikkeling waaraan steeds meer mensen, hoe ongearticuleerd ook, beseffen geen deel meer te willen hebben.

Hoe en wanneer nieuwe partijvormen tot stand zullen komen en wie daarin zullen participeren ligt nog in de schoot der goden verborgen. Dat de centrale gedachte in zo'n nieuwe ontwikkeling de 'solidariteit' zal zijn, zowel nationaal en internationaal als lokaal en in allerlei minigroepen, lijkt mij zeer waarschijnlijk. Een 'Solidariteitspartij' dus?

